

HEIDEBEHEER

door

Jaap Vlaanderen

Op 22 april 1987 hield de heer Vlaanderen op onze maandelijkse ledenavond een voordracht over heidebeheer. Wij plaatsten daarvan reeds een kort verslag. Het onderwerp leek de redactie echter te belangrijk om het daarbij te laten. De spreker werd daarom gevraagd de tekst van zijn voordracht te bewerken als artikel.

In de lezing kwamen de volgende onderwerpen aan de orde:

- het ontstaan van de heidevelden
- het heideveld als biotoop
- de bedreigingen
- de beheersmaatregelen

Het ontstaan van de heidevelden

Zo'n 1500-2000 jaar geleden was het Gooi vrijwel geheel bedekt met een eiken/berkenbos. Dit bostype komt als eindstadium voor op de voedselarme, droge, zure zandgronden. Uiteraard zal in dit bos, op open plekken (ontstaan op natuurlijke wijze) al struikheide en/of dopheide aanwezig geweest zijn. We kunnen spreken van een stabiele situatie.

Vanaf 155 v.C. zien we de eerste agrarische activiteiten in het Gooi. Er wordt landbouw bedreven, waarbij het oorspronkelijke bos in de loop der tijd steeds meer open plekken gaat vertonen. De plekken ontstonden door rooibouw.

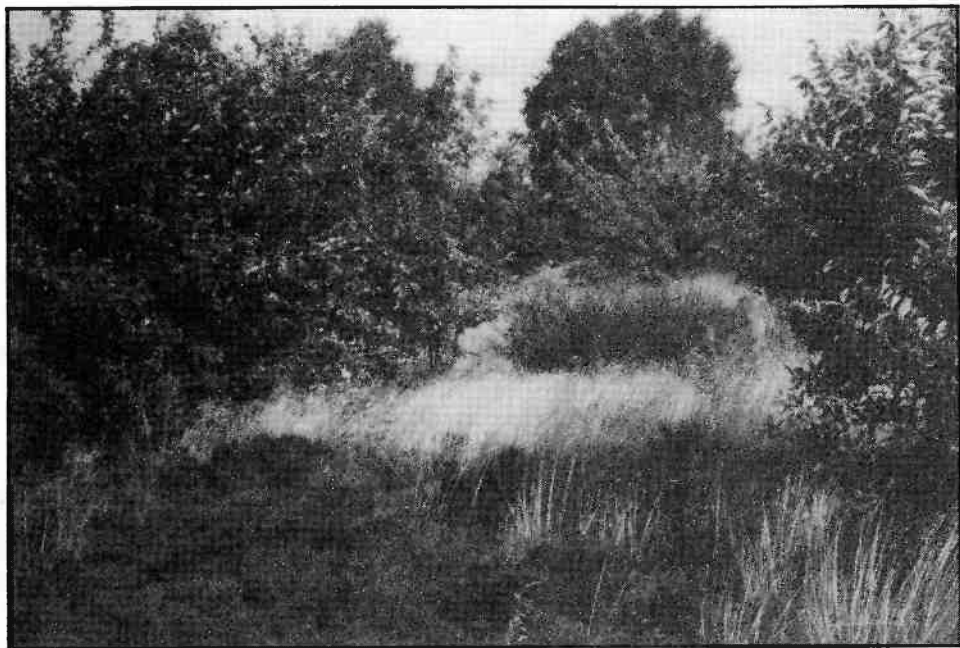
Naarmate er meer behoefte is aan voedsel, brandstof en bouw materiaal, wordt er steeds meer bos opgeofferd. Het besef om de akkers te bemesten was in eerste instantie niet aanwezig. Bij een verminderde opbrengst werd eenvoudigweg een ander bosgedeelte gekapt. Later wordt de heide opgenomen in het geheel van agrarische activiteiten. De heide werd gebruikt als leverancier van organisch materiaal. Er bestond een bepaalde verhouding tussen de oppervlakte aan heidevelden en de oppervlakte aan akkers (engen).

De gemeenschappelijke heidevelden werden door de Gooiers (Erfgooiers) gebruikt om hun schapen op te laten grazen. Deze schapen ble-

ven nooit veel langer dan zes uren op de heide. Het resultaat was, dat de schapenmest grotendeels in de schaapskooi of potstal terecht kwam. Deze mest werd vermengd met heideplaggen en dit mengsel ging uiteindelijk naar de engen.

Er was in die tijd een voortdurende stroom van organisch materiaal van de heidevelden naar de schapen (melk, vlees, wol), via de mest naar de akkers (graanprodukten) en zelfs naar bouw materiaal (plaggenhutten, aarden wallen e.d.) en naar brandstof (droge heideplaggen). Deze afvoer van organisch materiaal heeft op een aantal plaatsen in het Gooi geleid tot grote stuifzanden. Wij moeten ons echter wel realiseren, dat juist deze afvoer van organisch materiaal verantwoordelijk is geweest voor het ontstaan van grote aaneengesloten heidevelden. In het begin van de vorige eeuw was het Gooi dan ook praktisch geheel kaal. En als we de oude dia's van 1935 bekijken uit het dia-archief van het G.N.R. lijkt deze situatie nog maar net achter ons.

De voornaamste oorzaak van het verdwijnen van deze heidevelden is, dat de heide geen onderdeel meer uitmaakt van het agrarisch systeem. Het heeft geen economisch nut meer en zeker in het begin realiseerde men zich onvoldoende dat met het verdwijnen van dit systeem ook uiteindelijk de heidevelden zouden verdwijnen.

De heide is niet langer onderdeel van een agrarisch systeem. Dode heide, met bomen dichtgegroeide heide en door gras verdrongen heide is daarvan het resultaat.

Wij moeten ons realiseren dat het Gooi agrarisch gezien nauwelijks nog iets te betekenen heeft. De engen zijn volgebouwd, de grondsoort heeft nogal wat beperkingen en uit agrarisch perspectief bezien is het hier veel te kleinschalig. Het accent ligt hier op wonen en recreëren, maar we zijn vertrouwd geraakt met de heidevelden, die een grote ecologische en cultuurhistorische waarde hebben.

Het verdwijnen van de heidevelden moet dan ook gezien worden als een verarming. Het in stand houden is evenwel een omvangrijk probleem geworden en in economische zin nauwelijks meer te verantwoorden. Willen wij echter het Gooi aantrekkelijk houden in de meest ruime zin van het woord, dan zullen wij er wat voor over moeten hebben.

Dat het beeld van uitgestrekte heidevelden echter weer terugkomt valt te betwijfelen. Het is wellicht ook niet noodzakelijk. In heel Nederland is dit proces gaande. Begin vorige eeuw was er in Nederland 800.000 ha heide aanwezig, momenteel is hiervan nog 40.000 ha over. In het Gooi spreken we over een vermindering met een factor 10. Momenteel heeft het G.N.R. nog ongeveer 1100 ha aan heidevelden in haar bezit, waarvan ca. 750 ha nog een open karakter heeft (weinig of geen bosopslag).

Het heideveld als biotoop

In het Gooi vinden wij de droge heidevelden met struikheide (*Calluna vulgaris*) en het gras bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*) en de vochtige heide met Dopheide (*Erica tetralix*) en het gras Pijpestrootje (*Molinia caerulea*). Op de Blaricummerheide is nog één plek te vinden met Kraaiheide (*Empetrum nigrum*).

Enkele belangrijke plantensoorten die op de heidevelden voorkomen zijn: Rozenkransje, Vleugeltjesbloem, Slanke Ogentroost, Duivelsnaai-garen of Klein warkruid en op de natte heidevelden: Kleine Zonnedauw, het Klokjesgentiaan en Veenpluis.

Enkele amphibieën/reptielen zijn: Levendbarende hagedis, de Zandhagedis, de Hazelworm en de Ringslang.

Wat de vogels betreft kunnen de Wulp, de Roodborsttapuit en de Boomeleeuwrik genoemd worden. De korhoenders zijn helaas uit het Gooi verdwenen. Er is door het uitzetten van vijf mannelijke exemplaren in 1982 nog geprobeerd om het evenwicht te herstellen. Er was in die tijd sprake van één Korhaan en vijf Korhennen. De actie is helaas mislukt en de korhoenders zijn zo'n twee jaar geleden uit het gezichtsveld verdwenen.

Wat nog niet genoemd is, maar wat zeker een belangrijke factor is in het behouden van de heidevelden, zijn de archeologische objecten. Graf-

heuvels, banscheidingen, urnenvelden, oude akkers en wegen zijn gebaat bij een ongestoorde bodem. Bosvorming zou deze verstoring kunnen veroorzaken.

Als karakteristiek landschap staat het heideveld bij veel mensen in een hoog aanzien. Niet helemaal onbegrijpelijk als wij bijvoorbeeld van St. Janskerkhof over het fietspad naar 't Bluk fietsen, waar wij een mooi uitzicht over de Zuiderheide en de Eemvallei hebben. Het beeld wat je krijgt als je bij de 'Aardjesberg' op de Westerheide staat is voor velen eveneens erg aantrekkelijk. In de beheersvisie van het G.N.R. wordt met zulke waardevolle uitzichten dan ook terdege rekening gehouden.

De bedreigingen

Onder deze 'kop' een minder leuk verhaal. Eerder heb ik genoemd, dat de heide is ontstaan en in stand gehouden wordt door het continue afvoeren van organisch materiaal. Begrazing en plaggen waren hier verantwoordelijk voor. Helaas in 1960 is onze laatste schaapskudde verdwenen. Het plaggen had al eerder het veld geruimd.

De gevolgen lieten niet lang op zich wachten. Vooral langs de randen trad er een toenemende verbossing op. Op oude dia's en luchtfoto's is deze ontwikkeling goed waar te nemen.

Naast verbossing zien wij ook een veroudering van de heidevelden optreden. Door begrazing bleef de heide kort en vitaal, blijft dit achterwege, dan groeit de heideplant door, valt uit elkaar en sterft na zo'n 20 jaar af. Dit is uiteraard niet zo strak te stellen, maar het geeft wel aan, dat een heideveld in conditie gehouden moet worden. Denkt U maar aan het snoeien na de bloei van de heidetuinen.

Een neveneffect bij het verouderen van de heide is het steeds sneller terugkomen van de heidekeverplagen. Was het in het verleden nog maar eens in de 7 à 10 jaar. Nu zien wij bijna jaarlijks sporen van aantastingen. Dichtheden van 2.000 kevers/m² in haarden zijn geen onbekend verschijnsel.

Deze kevers, slechts 5 mm lang, maar wel met z'n velen 'grazen' meer dan een kudde schapen per oppervlakte-eenheid, met dit verschil, dat de kevermest op de bodem terechtkomt en voor ongewenste verrijking zorgt. Wat ook meespeelt is dat, door de vreterij, de heideplanten vooral in de zomerperiode via de beschadigingen meer vocht verdampen, wat tot uitdrogingsverschijnselen en sterfte leidt. Deze sterfte van de heide zal eveneens een toename van organische stof geven.

De afgelopen drie jaren hebben wij naast de eerdergenoemde problemen, te maken gehad met strenge en vooral droge winters. De combinatie van lage temperatuur en droogte, is voor de struikheide (*Calluna vulgaris*) funest geweest. Ongeveer een jaar geleden toen de balans opge maakt was, bleek 70% heide dood te zijn. Om dit dode materiaal af te voeren hebben wij grote delen gemaaid.

Een ander probleem is de toenemende recreatiedruk. De enges zijn vol gebouwd en momenteel beschouwen zo'n 200.000 Gooiers het natuurgebied min of meer als hun achtertuin. De gevolgen zijn niet moeilijk vast te stellen. Belangrijke rustgebieden verdwenen, vooral vogelsoorten, maar ook plantensoorten (erosie door betreding in oude leemkuilen), hebben hiervan veel te lijden gehad en lijden er nog steeds onder.

Als laatste punt wil ik de luchtverontreiniging noemen. Momenteel komt er met de neerslag zo'n 50 kg pure stikstof per hectare op de bodem terecht. Een hoeveelheid waarmee in de middeleeuwen de akkers bemest werden en het is een vervijfoudiging met de situatie in de vorige eeuw. Ook hier speelt de verrijking het gras in de kaart.

Beheersmaatregelen

Om de heidevelden in stand te houden staan verschillende beheersmethoden tot onze dienst. Welke methode gebruikt moet worden is van vele factoren afhankelijk. In het kort zal ik een aantal methoden op een rij zetten en daarbij de voor- en nadelen noemen.

Branden

Door het branden van de heide, eens in de 10 à 12 jaar, kon men de heidekwaliteit tot voor kort redelijk goed houden.

Het is een methode die vrij gemakkelijk uit te voeren is en waarmee men over het algemeen redelijke resultaten boekte.

De weersinvloeden spelen echter een grote rol. Het branden kan alleen in de wintermaanden met matige wind en droogte.

De kosten komen op zo'n f2.000,-/ha. Een nadeel is dat er geen vershraling van de bodem optreedt. In veel gevallen juist een verrijking met fosfor en kalium. Het bodemprofiel wordt niet beschadigd (gunstig in verband met archeologische objecten). Voor insecten, amphibiëën en reptielen is sprake van verstoring, zeker als de oppervlakten te groot zijn. De reden dat deze methode wat op de achtergrond is geraakt komt vooral door de slechtere resultaten. De bodem is te rijk geworden waardoor steeds meer vergrassing optreedt.

Maaien

Een betrekkelijk eenvoudige methode. De kosten zijn ongeveer f 500,-/ha, het maaisel moet wel afgevoerd worden. Het wordt op balen geperst (± 70 balen/ha) wat verkocht kan/moet worden om de kosten te drukken. Uiteraard vergt de afwikkeling (balen persen, afnemers zoeken) wel wat meer tijd. Het maaien kan spoorvorming veroorzaken en verstoort de fauna. Ook hier geldt, dat niet te grote stukken ineens gemaaid moeten worden. De cyclus is maximaal 10 jaar.

Plaggen

Als de verrijking van de bodem in een vergevorderd stadium is gekomen zal er eigenlijk maar één keuze overblijven. En dat is dan plaggen. In eerste instantie wordt hier het machinaal plaggen bedoeld. De gehele plant met gedeeltelijk de wortels en de strooisellaag wordt weggehaald. Het minerale zand blijft over en hier kan door zaad, wat uit de omringende, nog aanwezige, heidevelden aangevoerd wordt, weer heide opkomen. Heidezaad kan bijna 40 jaar kiemkrachtig blijven. Het nadeel van deze ingreep is dat het een vrij grote verstoring geeft. Ook het bodemprofiel wordt in vergelijking met de vorige methodes sterker aangetast.

De kosten zijn inclusief de afvoer van het materiaal ongeveer f 8.000,-/ha. De omlooptijd kan wel 30 jaar zijn, zodat de eerdergenoemde nadelen voor een deel opgeheven worden. Het microreliëf wordt door

Het machinaal verwijderen van de humusrijke bovenlaag. Op de overblijvende arme zandgrond krijgt de heide een nieuwe kans.

het plaggen enigszins aangetast. Met handmatig plaggen is dit minder. Handmatig plaggen kan echter alleen op zeer kleine schaal. Het is erg arbeidsintensief, dat is dan ook de reden dat vrijwilligers ons hierbij helpen.

Begrazen

Als laatste beheersmethode wil ik het begrazen noemen. Een schaapskudde invoeren in het beheer zoals wij in 1960 voor het laatst hebben gehad, lijkt een ideale oplossing. Schapen kunnen een heideveld in stand houden, zij maken van een vergrast gedeelte echter geen heide. Combineren met plaggen is hier dus noodzakelijk. Een schaapskudde invoeren geeft vooral problemen op het recreatieve vlak en op de ontsluiting van de diverse gebieden. Het meest praktisch is het inrasteren van bepaalde delen waarbinnen de schapen vrijelijk kunnen rondlopen. De kosten die dit met zich meebrengt (inclusief schaapskooi) voor het begrazen van 100 ha komt op éénmalig f 150.000,- (investeringskosten) en jaarlijks zo'n f 75.000,- (exploitatiekosten).

Momenteel zijn wij al begonnen met het invoeren van grazers in het beheer. In het 'Laarder Wasmeer' en het 'Hilversums Wasmeer' lopen al enige maanden 'Charolais'-runderen. Ze moeten ervoor zorgen, dat het half open landschap in stand gehouden wordt.

Bij begrazing kan gekozen worden uit verschillende grazers (runderen, paarden en schapen). Bij de afweging moet gekeken worden naar de terreingesteldheid, het gedrag van de dieren en de wijze van grazen. Een belangrijke factor is de kwetsbaarheid. Bij schapen geeft dit nogal problemen door loslopende honden bijvoorbeeld.

Het voert in dit betoog te ver om op de andere voor- en nadelen in te gaan.

Tenslotte ...

Zoals ik al eerder schreef, is het kiezen van een bepaalde beheersmethode afhankelijk van meerdere milieutechnische en economische factoren. Helaas is het in tijden van bezuinigingen moeilijk om de middelen bijeen te krijgen voor het in stand houden van de natuurgebieden. Deze bezuinigingen gaan soms zo ver, dat bepaalde gemeenten niet of nauwelijks meer verantwoordelijk willen zijn voor het op peil houden van de woonomgeving (het buitengebied). Om nog even in herinnering te brengen, de gemeenten Hilversum, Bussum, Naarden, Huizen, Blaricum en Laren, participeren voor 50% in het G.N.R., Amsterdam en de provincie Noord-Holland elk voor 25%. Zij hebben met elkaar het beginkapitaal voor het

stichten van het G.N.R. bijeengebracht en zij hebben zich verplicht om het exploitatietekort te dragen.

Als bepaalde gemeenten zich aan deze verplichting willen onttrekken, wordt een weg ingeslagen die leidt tot verloedering van het Gooise landschap.

Dat dit zich niet alleen zal beperken tot het landschap, mag duidelijk zijn. Het Gooi is nog steeds een aantrekkelijke streek in Nederland, de huizenmarkt is wat dit betreft een aardige graadmeter. Juist nu vergt het natuurbeheer een extra inspanning. Te denken valt alleen al aan het fenomeen 'zure regen' (mede verantwoordelijk voor de vergrassing).

Willen wij een karakteristiek landschap hier behouden, dan zullen er offers gebracht moeten worden. Het Goois Natuurreservaat zal, hopelijk met Uw steun, zich hiervoor blijven inzetten.

U kunt het werk van het Gooisch Natuurreservaat steunen. Dat kan op verschillende manieren:

- via een persoonlijke gift die men jaarlijks kan herhalen;
- via een éénmalige gift;
- via een mogelijke erfstelling of legaat.

Inlichtingen bij de
Stichting Gooisch Natuurreservaat
Koninginneweg 7
Postbus 1001
1200 BA Hilversum
tel. (035) 1 45 98

AANGEBODEN

De heer Gäbler heeft een aantal historische boeken van en over Hilversum, die hij voor een redelijk bedrag van de hand wil doen. Het betreft:

- Gedenkboek Hilversum 1424-1924; het betreft hier de originele uitgave van 1924. Enige illustraties ontbreken, tekst is volledig.
- Architectuuronderzoek Hilversum, 1983.
- Hilversum rond de eeuwwisseling, doct. scriptie Jan Lamme/Bart Laroo.

Het adres van de heer Gäbler is: Birkenheuvelweg 57, tel. 12703.